

A kezdet IV.

AZ ÜLDÖZTETÉS IDEJE

Ha most, 70 évvel később eszembe jut Auschwitz, akkor a sárgás lámpákkal kísértetiesen megvilágított drótkerítést látom és a „Bei mir bist di schein, bei mir hast di cheim...” című slágert hallom. Ezt a dalt úton-útfélen énekelték, dúdolták Auschwitzban, úgy hogy egy ideig „lágérslágéreként” emlegettük. Megdöbbenően regisztrálom magamban azt, hogy mennyire „normálisnak” éreztem a nagyüzemi gyilkolást, amiben minden súrlódás nélkül napi mintegy 10.000 embert (a szám az irodalomból származik, magam persze ezt akkor nem tudtam!) tudtak „feldolgozni” (meggyilkolni). Tudomásul vettem és pont. Érdekes, személyes inzultusokra az örök részéről nem emlékezem, de emlékezem, hogy akkor tudomásom volt ilyenekről. Volt például egy magas növésű SS, aki vas bottal járt a Lagerstrassen, és ha valami nem tetszett, azzal ütött. De képem ilyen esetről nincsen. Pofonok is voltak, ezekről sincsen képem, de tudom, hogy ilyeneket látnom kellett, mert egy ízben, amikor B. Tomival éjjeliőrként a barakk előtt ültünk, megbeszéltük az „SS-pofonok” technikáját; ami abból állt, hogy a pofon elcsattanása után tovább nyújtották a pofont adó kart és így a megpofozottat földre taszították.

A vonatútról Auschwitzból kevés emlékem maradt. A vagon távolról nem volt olyan zsúfolt, mint Szombathelyről Auschwitzba. Arra nem emlékezem, hogy mennyi ideig tartott, de nem túl sokáig. Mährisch Ostraun keresztülhaladva vasúti állomásnál levő vasúti átjáróhídon két leány nézett lefelé és nevetgélve beszélgetett egymással. Csodálatos élmény volt, valahogyan egy másik világba néztem, amit már elképzelni sem tudtam. A tudatom tele volt Auschwitz-cal, és a tudatomban az egész világ Auschwitz volt. A két lányon csodálkoztam, de a tudatom nem változott meg, benne a két lány és egy kinti „civil világ” továbbra sem volt reális. Aztán a vonat ablakából gondozott falukat láttunk, szép alpesi házakkal, erre is emlékezem. Landsberg vasútállomásra valamikor késő este, vagy éjjel érkeztünk meg. Innen a szokásos ötös menetben, kb. 3-4 kilométeres gyaloglás után megérkeztünk a „Lágerünkbe”, mint ahogyan megtudtuk, Kaufering 4-be.

Auschwitz-Birkenauval szemben több lényeges változás. Az első szembetűnő, a nagyságbeli különbség. A százezres Birkenauai lágerrel szemben itt csak néhány ezer (mint később megtudtam: 3000) rab volt a létszám. A Lágerparancsnok, aki köszöntött bennünket egy kassai orvos, ha jól emlékezem N. nevezetű, azzal fogadott bennünket, hogy nem paradicsomba jöttünk, de gázkamra nincsen. Keményen kell dolgozni, és amit elvár tőlünk az a százszázalékos fegyelem. A pár száz új jövevény közül kiválasztotta az orvosokat és kinevezte őket blockáltestereknek. Így Mostohaapám is „Blockáltester” lett, de Kauferingben a barakklétszám ezer helyett csak 50 volt. A barakkok földbe vájt kunyhók voltak, a föld felett sátor alakú fatetővel. A barakk két oldalán padka, ezen valamiféle szalma volt, ezen feküdtünk. Auschwitz-cal szemben határozott fejlődés. Az ellátás, az adott körülmények között, legalábbis az első időben, munka nélkül kielégítő lett volna. Persze a nehéz munka mellett nem.

Másnap az ébresztő reggel 4 órakor volt, akkor kimeneteltünk a láger mellett vezető sínekhez, ahol egy idő múlva egy szerelvény állt meg, ami elvitt a munkahelyünkre. Óriási meglepetésünkre a szerelvény személykocsikból állt. Nem értettem, miért rohamozzák meg, hiszen meg voltam győződve, hogy senkit sem fognak visszahagyni. Beszállás után értettem csak meg mindent. Az elsők, akik beszálltak, rögtön felmásztak a csomaghálókra, ott lefeküdtek és rögtön tovább aludtak. A látvány, a rongyokba öltözött emberekkel a csomaghálóban, megdöbbenő volt, és belém vésődött. Egyébként volt elegendő ülőhely, állni senkinek sem kellett. Mennyi ideig tartott a vonatút? Nem emlékezem.

Kivonulás, bevonulás a slágerba mindig két SS előtt folyt le. Az egyik tányérsapkás volt, tiszt, vagy altiszt lehetett, a másik mellette csak puha katonasapkában, ezt „Schweinehundnak” hívtuk, ugyanis több ízben előfordult, hogy valamelyik rabnál valamit kifogásolt (mit? Nem emlékezem), fenékbe rúgta és rákiabált, hogy „Schweinehund!”! Hihetetlen, de így van, Auschwitz után először hallottam valami emberi hangot az őrszemélyzet részéről. Én személy szerint soha nem találkoztam akármi-lyen kapcsolattal az őrszemélyzet és a rabok között. A rettenetes éppen az volt, hogy tárgyak voltunk. A fenékberúgás és a „Schweinehund”, direkt emberinek, sőt jovi-álisnak tűnt.

Már előző nap a lágerban, a „régiektől” megtudtam, hogy a munkában több kommandó van. A „Holzmann”, a „Moll” és még egy, amelyiknek a nevét elfelejtetem. A „Moll”, ahogyan mondták a legrosszabb, és a legjobb az, amelyiknek a nevét elfelejtettem, és amelyik az SS, valamint a német munkások (OT, Organoisation Todt) barakkjait takarították. Én már első nap a Holzmannhoz kerültem, és az egész kauferingi idő alatt sikerült a Mollt elkerülnöm. Úgy a Moll, mint a Holzmann (mint ahogyan tulajdonképpen csak utólag tudtam meg) nagy német építkezési vállalatok voltak, amelyek Landsberg térségében óriási földalatti csarnokokat építettek, úgy tudom, repülőgépgyártásra. Amikor én elkezdtem ott dolgozni, mindössze dombokat láttam, amiknek tetején kisvasút járt és vasbeton zsaluzatán dolgoztak. Cementzsákokat rakodtunk a kisvasútra, gömbvasakat hajlítottunk és ott ahol már cementeztek, állványon állva, hosszú rudakkal a friss betont kevertük, nehogy levegő buborékok képződjenek. Ez utóbbi volt a legveszélyesebb, mert ahogyan mondták, ha ott valaki elcsúszik és leesik, az be lesz betonozva (Én ilyen esetet nem láttam). Ezt a munkahelyet is sikerült elkerülnöm. Az építkezés dimenziói, engem, aki még ehhez hasonlót sem látott, megdöbbenettek. A domb hossza, ami alatt a csarnok volt (belülről nem láttam), több száz méterre rúgott és a szélessége is vagy száz méter lehetett. Az építkezésen ezer embernél több dolgozott. Munkásságom ideje alatt, (visszaemlékezve és számíthatva 3 hónapra jövök) cementzsákot hordtam és gömbvasat hajlítottam. Ez utóbbi volt a legelviselhetőbb, baj csak az volt, hogy a hidegben a vashoz odaragadt az ember keze, mert persze kesztyűnk nem volt. A vashajlításnál aránylag személyes kapcsolatban voltam az ott illetékes OT emberrel, egy öreg Bajorral, aki határozottan emberséges volt, és soha nem hajszolt. Szóváltásra nem került sor.

Az ellátás az építkezésnél nulla volt. Valami vízleves délben, és más semmi. Reggel egy, valószínűleg szacharinnal édesített kávét kaptunk, még kivonulás előtt. Este a vacsora aránylag tápláló volt, különösen vasárnap, amikor tejlevest kaptunk benne főtt tésztaival. Ezenkívül egy fél kenyérral (kb. 40 dkg lehetett, a már ismert „fű-

részpor” kenyérből), valamint valami Zulag, lekvár, vagy műméz, vagy valami kolbászszerű, kb. 3 dkg. A munka sötétségig ment, tehát miután tél volt, 5 óráig. Hente 6 napot.

Ismét egy kép, egészen élénk és egyértelmű. A németországi lágerekben nem volt gázkamra és másfajta tömeggyilkolástól is tartózkodtak. Ezzel szemben „repülő komissziók” látogattak bennünket úgy havonta, és ezek megszemlélték a foglyokat és a munkára alkalmatlanokat, visszaküldték Auschwitzba, elgázosítani. Persze ez nem lett kimondva, úgy szólt a mese, hogy ezeket az embereket kémélő lágerbe viszik. A csodálatos az volt, hogy mindenki tudta, hogy ezek a gázba mennek, és az SS-ek viszont tudták, hogy mi ezt tudjuk. Szinte cinkosság volt a foglyok és a foglárók között. A mi lágerünkben volt egy öregember (visszatekintve, gondolom úgy 50 éves lehetett!), aki már alig állt a lábán. Valahogyan sikerült neki az első szelekcionál kibeszélnie magát, hogy persze munkaképes, ne vigyék őt kémélőre. Hagyták, ott maradt a lágerban. A következő szelekcionál ismét ott állt, csontváz soványan, messze láthatóan munkaképtelenül. És ismét magyarázott, hogy ő bizony munkaképes. Az SS nevetett, úgy látszik emlékezett még a szerencsétlenre. Aztán a szerencsétlenen, akibe csak hálni járt a lélek, magyarázott és akkor már mindenki (a többi rab is) mosolygott. Én is... Ezek után, hogy ez a kép azóta is él bennem, van még valami, amin csodálkozom? Én nem hiszem, hogy én nem olyan vagyok, mint az átlag, nem vagyok rosszabb. Hát mit várhatok másoktól?

Január elején egy ízben sikerült a barakktakarító kommandóba bekerülnöm. Ez valóban a legnagyobb mértékben „kémélő” volt. Semmi nehéz munka, emberséges ebéd, mert az SS maradékát kaptuk és száraz kenyeret is találtunk. A színekúra árát aztán munka után fizettük meg. Lekéstük a hazavivő vonatot és gyalog mentünk, talán két óra hosszat (Ebből gondolom, hogy a munkahelyünk kb. 10 km-re lehetett a lágertől). Rettenetes hideg volt, hófúvás és mindehhez a cipőm is kezdte felmondani a szolgálatot. A kommandó mindössze 10-15 emberből állhatott, előttünk egy SS, mögöttünk egy SS. Nem utakon, hanem réteken jártunk, nem hittem, hogy valaha elérem a „boldogító” lágert. Valamikor egy erdőirtáshoz érkeztünk itt kellett tovább menni. Ennek rettenetesen örültem, végre a fák védeni fognak a hófúvástól. Ez a reményem valóra vált, de ugyanakkor az út tele volt a kivágott fák tönkjeivel, ezt a sötétben nem lehetett látni és állandóan belebotlottam. Ez aztán végleg végzett a cipőmmel. Rajvonalban haladtunk, én az utolsók között voltam, mellettem egy idős (lehetett 50 éves!) fehérvári fogorvos, T. doktor, aki végleg nem bírta a gyaloglást. Közben a mögöttünk haladó SS állandóan a levegőbe lőtt, gondolom unszoló szándékkal, de arra is figyelmeztetve, ha valaki nem bír tovább menni, azt lelövi. T nem bírta, rogyadozott. Annyira visszamaradtunk, hogy az SS közvetlen mögöttünk volt. Aztán odaszólt nekem, hogy mi van, miért nem megy az „öreg”. Mondtam, mert nem bírja a tempót. Erre az SS, se szó sem beszéd, alákarolt és legalább egy fél óra hosszat, addig tartott még az út a lágerig, cipelte T. doktort. Közben velem beszélgetett (micsoda csoda, ez az első és utolsó eset volt a csaknem egy éves lágeréletem alatt, amikor egy SS-sel beszéltem), elmondta, hogy elzászi, és egy évvel azelőtt kényszersoroláson az SS-hez osztották be, és hogy csak azt reméli, hogy elkerülhet onnan. (Nem mondta, hogy reméli vége lesz a háborúnak, csak annyit, hogy reméli más beosztást kap). Aztán megérkeztünk a lágerba, nekem lefagytak a lábaim, úgy hogy a kórházbarakkba kerültem. Ez volt a 3. Birodalom érdekében foly-

tatott munkásságom befejezése, mert miközben én még a kórházbarakkban feküdtem, kitört a kiütéses tífusz és a láger karantén alá került. Többet nem jártunk dolgozni. A fagyás mind a két lábamon rendbe jött.

A tífusz kitörése után minden megváltozott. SS-t a táborban a drótkerítésen belül már nem lehetett látni, az ellátás majdnem nullára csökkent, tönkrement felsőruhát nem pótolhattunk, alsóneműt pedig csak papírból.

1945. január vége felé lehetett, Kaufering 4 Lägerban voltunk, a tífusz már tombolt, de engem még nem kapott el. Még tűrhető, járóképes állapotban lehettem, megjelent a barakkunkban W. Doktor (a keresztnéve nem jut eszembe), szombathelyi orvos és elmondta, hogy neki már volt tífusza, és a németek őt kiemelték, és vele kísérleteznek a tífusz leküzdésében. A barakkját rendbe hozták, fürdőszobát építettek hozzá, és rendes ellátást kap. Meghívott, hogy látogassuk meg. W. Doktort otthonról nem ismertem, de úgy emlékezem, hogy orvos körökben nem örvendett különösen jó hírnek (ami persze a foglalkozásokon belüli acsarkodások eredménye is lehetett). Az adott körülmények között persze ez a történet abszurdum volt, hiszen a németek semmit nem tettek, hogy a járvány terjedését korlátozzák, vagy persze azért meg végleg semmit, hogy gyógyítsanak. Sőt a környező lágerokból a gyengélkedőket, nem csak a tífuszosokat hozzánk hozták meghalni. Egy bizonyos gázkamra pótlékok lettünk. Naponta a láger létszámának, becslésem szerint, 5 százaléka meghalt. De, ez a furcsa, azt hiszem bizonyos kétellyel, de elhittük, amit W. mesélt. Jellemző az egész szituáció abszurditására és irracionálisára, hogy W. története nem volt kizárva. Néhány nappal a látogatása után elmentem megnézni W. barakkját. Addigra meghalt. Persze az egész történet lázfantázia volt.

A láger hermetikusan le volt zárva, csak új tífuszosokat hoztak a többi környező lágerból hozzánk meghalni, és a hullákat vitték el. Egy pár hétig „Stubendienst” voltam a Kaufering 4-es lágérban, ami tulajdonképpen barakkparancsnokságot jelentett egy 50 személyes barakkban. Amikor ezt a „pozíciót” kaptam, akkor már kitört a kiütéses tífusz a lágérban, és a barokkban naponta 2-3 halott volt. Ezeket le kellett vetkőztetni (a hullákról levetett ruhaneműk az élőknek jól jött), és ki kellett fektetni a barakk elé. A mellükre és a bal combjukra néző oldalára tintaceruzával rá kellett írni a számukat. A tintaceruza nem ír száraz bőrre, így meg kell a bőrt nyálaszni és akkor ráírni. Hát megnyálaztam a tenyeremet, azzal megnyálaztam a hullákkal, írtam rá, aztán újra nyálaztam ugyanazt a tenyeremet, rá a mellre, stb. Mindezt leírom, és egyáltalán nem érint. A stubendienstség rövid ideig tartott, mert aztán én is megkaptam a tífuszt, és mócsingként feküdtem, többé-kevésbé az amerikaiak bejöveteléig. Visszaszámítva az időt, gondolom a stubendienstségem úgy februárban lehetett. Akkor a lágérban naponta százak haltak meg (összesen kb. 3000-ból), de a környező lágerek kiütéses tífusz betegeivel állandóan feltöltötték a létszámot. Így ebben a 3000-es lágérban, becslésem szerint legalább dupla annyi ember halt meg. Az egész barakk kizárólag a halál közelében lévő fekvő betegekből állt. Másról, mint ételről nem esett szó. Nekem óriási sikereim voltak a Móricz Zsigmond „Erdélyéből” merített 20-30 fogásos vacsorák étrendjének felmondásával. A másik visszatérő téma a „szabadulás” volt.

De szó volt politikáról is. Itt hallottam először az „Egyesült Európa” álomról. Tudtuk, hogy a háború a vége felé jár és a németek elvesztik. De arról is meg voltunk győződve, hogy a németek, mielőtt felszabadulnánk, meggyilkolnak bennünket, ne-

hogya a világ megtudja, hogy a lágerekben mi történt. Ha lett volna írószerszámunk és papírunk, felírtuk volna a világnak a láger és a gázkamra valóságát. Nem volt. Így csak megfogadtuk, ha túléljük a fogságot, akkor tanúságot teszünk...

Érdekes, a magamról alkotott képpel nem fér össze, de miközben tifuszosan feküdtem, úgy látszik erősen számítottam azzal, hogy nem élem túl. És tudom, sajnáltam magam. Sajnáltam magam, hogy meghalok, még mielőtt élhettem volna. Ezen csak csodálkozni tudok, mert ha valami távol áll tőlem, az az önsajnálát. Úgy látszik a tifusz személyiségváltozással is jár. Persze voltak lázlátomásaim, a mellettem fekvőt akartam a vödörhöz küldeni, mert nekem kellett. A következmények be láthatók.

Április elején, úgy látszik, legalább kis mértékben mozgóképes lehettem, mert szép idő volt, és kifeküdtem a barakk tetejére (a barakkok földbe voltak vájva) és „napoztam”. Az ór a drótsövénnyen kívül (Wehrmachtos volt) odaszólt: „tartsatok ki, már nem tart sokáig!” (persze németül). Nem is tartott sokáig, már csak néhány hétig. Ennek ellenére, ebben az utolsó fázisban a Kaufering 4-es láger maradék lakóinak majdnem egésze elpusztult. Én nem.

Valamikor április elején csoda történt: vöröskeresztes csomagokat osztottak szét. Mindenki kapott egyet. A tartalmából csak arra emlékezem, hogy cigaretta volt benne (amit rögtön elcseréltem ennivalóra), valamint édes kondenzált tej, tubusban. Ez valami csodálatos volt, ilyen jót még addig soha életemben nem ettem. Legalábbis akkor annak tűnt és erre mai napig emlékezem. Ekkor már mindannyian annyira rezignáltak voltunk, hogy a pillanatnyi gyönyörön túlmenően, amit az evés okozott, a csomag remény jelzését nem éreztük. Rezignáltak voltunk, és abból a rezignáltságából már a csomag sem mentett ki. Csendben haldokoltunk.

Szóval a „Bódeni lovas” visszanez, nem esik össze, csak csodálkozik, hogy mennyire nem érinti mindez. Talán már nem is azonos azzal, aki mindezen átment. No de hol kezdődik a múltban az azonosság? Azonos vagyok, azzal, aki 1946–1949-ig Magyarországon élt? Vagy azzal, aki 1949–1960-ig „átmenetileg” Ausztriában vegetált? Vagy...? Létezik még egyáltalán azonosság, ami az emberben magában van? Nem hiszem. Azonosságot én csak a másik emberhez való viszonyomban találtam. Az azonossághoz a MÁSIK szükséges. Legalábbis pillanatnyilag így látom.

A 10 hónapos KZ vége valódi infernó volt. Áprilisra az ellátás csaknem megszűnt, tömegesen haltak éhen. A lágeren belül teljes káosz uralkodott, az örök már csak arra vigyáztak, hogy a lágerből ne lehessen kijutni. Valamikor ebben az időben, egy a lágeren belüli csatangolásom alkalmából, nyers krumplihéjra akadtam, a konyha melletti szemétdombon. Néhány napig ezen éltem. Aztán már csak feküdtem, alva, vagy nem egészen eszméletnél. Már február óta nyilvánvaló volt, hogy a németek belátható időn belül elvesztik a háborút, de ugyanakkor erősen tartottunk tőle, hogy bennünket még előtte elpusztítanak. Április 24-én valamiféle üres levest kaptunk még, mostohaapám nekem adta a levesét azzal, hogy ő úgyis meghal. Nem beszélek soha erről, mert annyira giccses, hogy kitaláltnak tűnik. Nem az. 25-én éjjel pontosan diagnosztizálta az állapotát, mondta: most betört a víz a tüdejébe, most már csak rövid ideig él. Hajnali 4 órakor meghalt. A dátumot, mostohaapám egy orvoskollégája véste be az emlékezetembe, aki megállapította a halálát, majd azt mondta: „Jegyezd meg, apád április 25-én hajnalban halt meg”. (A dátum azért is emlékezetes nekem, mert anyám aznap lett volna 46 éves, ha megélte volna, és nem, mint ér-

deklódéseim eredményeként gondolom, már 1944 szeptemberében Auschwitzban meggyilkolták volna). Mostohaapám, tifuszban legyengült szervezete az abszolút éhezést nem viselte el, egyszerűen éhen halt, a holttest ott feküdt mellettem, a pokróca fehérlett a tetvektől (Mindnyájan teljesen el voltunk tetvesedve). Nem emlékezem, hogy bármilyen emóció volt bennem. Tudomásul vettem és még csak nem is csodálkoztam, vagy gyászoltam (Visszagondolva úgy hiszem, hogy a KZ-ben eltöltött 10 hónap, a mai napig, az emóciáltságom kárára volt). Ma sem vagyok képes nagy érzésekre. Kiöleődött belőlem. Persze az is lehet, hogy sohasem voltam a nagy érzések embere). Aztán egy darabig nincsen emlékem, hogy mi történt, gondolom a holttestet elvitték. Délután sorakozót rendeltek el a lágertéren. Nekem minden mindegy volt, én fekvé maradtam. Nem is nagyon tudtam volna kimenni. Csaknem hullá voltam. Sok engem sem választhatott el ettől. Akkor már legalább 4 hete igyekeztem mozdulatlanul feküdni, hogy kevés energiát fogyasszak. Még ma is láthatóak rajtam a felfekvések nyomai, amik onnan származnak. Az avitaminóztól az egyik lábam megbénult. A lágert aznap kezdték evakuálni. A járőképeseket kivezényelték és elindították, mai napig nem tudom, hogy hova, és tudtommal útközben meggyilkolták őket. Én, állapotomra való tekintettel, tovább feküdtem, noha mindenki abból indult ki, hogy a lágert fel fogják gyújtani. A barakkban alig maradtunk. Sőt lehet, hogy csak én és még egy fiatal fiú, hogy mennyi idős lehetett nem tudom, akkor sem tudhattam, azt a csontvázakról nem lehetett megállapítani, nem is volt érdekes. Én emellett a fiú mellett feküdtem és beszélgettünk. Hosszan, azt hiszem arról is, hogy mi ez a világ, amiben mindez előfordulhat. A fiú belgrádi volt, jól beszélt németül. Azért is bevésődött az emlékezetembe, mert hosszú idő után a primitív lengyel zsidók után végre egy egyenrangú szellemi nívón állóval beszélhettem. Ő minden szomorúság nélkül, kijelentette, hogy nem éli túl az éjszakát. Aztán persze megint ennivalóról beszélgettünk és megtanított arra, hogy hogyan kell gyuvecset főzni (tulajdonképpen egy lecsós rizses hús). A receptet megjegyeztem, és azóta gyakran főztem.

Éjjel lágermunkások, szintén foglyok, pokrócokon kivittek a barakkból és a lágkerítés előtt felsorakozott szekerek egyikére raktak fel. A szekereket a falubeli parasztok bocsátották rendelkezésre. Ők maguk is hajtották, ha jól emlékezem a szarvasmarhákat. A lágér hátsó drótkerítését felnyitották, ott rakodtak fel bennünket és vittek ki a vasúti sínekhez. Ezen a vasúton jártunk azelőtt dolgozni, de akkor még a lágér kapun jártunk ki. A sínek, a feltépett kerítéstől, mintegy 350 méterre lehetek. Ezen a 350 méteren az út mellett, pokróc, pokróc mellett volt, mindegyiken egy félhulla. Én a jugoszláv fiút elvesztettem. Többé soha sem láttam, biztos vagyok benne, hogy elpusztult, valószínűleg még akkor éjjel. Nagyon hideg volt, mire reggelre begördült a vonat, a pokrócon fekvők félhalottak nagy része addigra egész halott volt. Megfagytak. Valószínűleg a vagonba egyedül szálltam be, nem hiszem, hogy volt, aki segítsen. Marhavagon volt, ott aztán ismét elvesztettem az eszméletemet. Arra riadtam, hogy a vonat megáll, gépfegyverropogás és a vagonból az emberek kiugrálhatnak. Egy erdőben álltunk, a sínek melletti távirópózna égett; mélyrepülő támadásba kerültünk. A vagonban csak én maradtam és egy mellettem ülő, akinek a vállán aludtam. Aztán, a támadás után, néztem a szomszédomat, ez meg sem mozdult, tudtam, halott. Az ilyen nem volt szokatlan. Megnéztem, hogy mit használhatok a holmijaimból, sajnos a cipője nem látszott jobbnak az enyémmél,

ezzel szemben a nadrágján bőr öv volt, ennek hasznát vehettem. Le is vettem róla, és eközben felfedeztem, hogy nem természetes halállal halt meg, hanem valahol az öv fölött lövést kapott. Úgy 25 centiméterrel lejjebb, mint ahol a fejem nyugodott. Abszolút nem rázott meg. Visszaszállingóztak a kiugrottak, lehet, hogy a jobb állapotban lévők le is léptek, nem tudom. A vonat ment tovább. Ismét, vagy aludtam, vagy elvesztettem az eszméletemet. Legközelebb egy állomásépület előtt álltunk. Ismét légiriadó volt, itt lehetett a szirénákat hallani. Itt nem kaptunk direkt támadást, viszont az SS lődözött mindenkire, aki a vagonból kiugrott. A mellettünk vesztegelő szerelvényben, ha jól emlékezem lekvárt szállítottak, sikerült is egyeseknek ebből „organizálni”. Amikor a vonat elindult, egy velem egyidős fiú ült mellettem, nem tudom, hogy azelőtt a mi vagonunkban volt-e, neki sikerült egy doboz lekvárt elemelni, viszont átlőtték a lábát. Valami ronggyal elszorította a vérzést. Ő tulajdonképpen a lőtt sebtől eltekintve jó állapotban volt. Úgy emlékezem Papnak hívták és kapuvári volt. Adott a lekvárból. Mennyi ideig tartott ez a vonatút, Landsbergtől Dachauig (kb. 80 km, ugyan légvonalban sokkal kevesebb, de a vonat München Pasingon keresztül kerülő úton haladt). 29-én szabadultunk, 26-án hajnalban indultunk a mi lágerünktől (Kaufering 4) és úgy emlékezem, hogy csak egy éjjelt voltam a szabadulásig Dachauban. Tehát vagy a vonatút tartott 2 napig, vagy Dachauban voltam mégis tovább, mint egy éjjelt. Mindegy, akár a vonaton, akár Dachauban, általában eszméletlen voltam.

Dachau. Az egész érkezés ködös. Hogyan szálltam ki a vagonból? Nem tudom. Bizonyára valahogyan kiségitettek. Rettenetesen sántikáltam, az egyik lábam (a jobb?), nagyjából merev volt. Zuhanyozás meleg vízben. Erre emlékezem. A tusban még beszéltem Fodor bácsival, akit még Kauferingből ismertem, tejsarnoka volt Pesten, a Jókai téren. Ő mint munkaszolgálatos csak decemberbe került ki Németországba, tőle sokat tudtunk meg, hogy mióta elhagytuk Magyarországot, ott mi minden történt. Fodor bácsit itt láttam utoljára, utána már soha. 1946-ban kerestem a tejsarnokot a Jókai téren, nem volt. Vagy rosszul emlékeztem a címre, vagy megszűnt. A tusolás után bizonyára új holmikat kaptunk, tetvetlenülített, mert később már tetűre nem emlékezem. Nem emlékezem melyik barakkba osztottak be, de arra igen, hogy a 3 emeletes priccossornak a 3. emeletén kaptam helyet. Puha valamin feködtünk (valószínűleg szalmazsák volt, Kaufering után, ahol fapadon aludtunk, paradicsom). Mellettem egy jugoszláv partizán. Aztán ismét eszméletlenség, egészen addig, amíg a barakk ablakán kilátva, egy amerikai katonát pillantottam meg, a drótkerítésen kívül. Április 29. délután volt. 16 éves múltam nem egész 2 hónappal. Az első életem véget ért. Új élet kezdődött. A régi világ, a régi világom elsüllyedt, 10 hónapos bezártság után egy közben megváltozott világ fogadott. Eddig minden csak történt velem.

Egyedülálló tragédia a holokauszt a történelemben? Vajon Auschwitz egy „szakos” incidense-e a történelemnek, vagy nem? Talán azért nem, mert meggyilkoltak férfit és nőt, ifjat és öreget? Ez által egészen bizonyosan nem, hiszen már az ótestamentumban, Jozsua könyvében (6) áll, hogy Jerikó elfoglalása után az izraeliták „Kardélre hánytak, kiirtottak mindent, ami a városban volt: férfit és nőt, ifjat és öreget, ökröt, juhot és szamarat.” Azonkívül népirtás már Jerikó előtt is, és azóta is számtalanszor volt. Az internet 25.700 adalékot tartalmaz a genozid (népirtás) címszó alatt. Szerpelnek az indiánok, akiket Észak- és Dél-Amerikában egyaránt

rendszeresen irtottak; a Hererok Namíbiában, akik tízezerrel pusztultak el a Kalahári sivatagban, ahová betelepítették őket; az örmények, akik közül Törökországban 1915 és 1921 között legalább másfél millió vesztette életét. Aztán folytatódta népi-irtások a második világháború után is. Pol Potnak Kambodzsában kétmillió áldozata volt; 1994-ben egy millió tutsit irtottak ki Ruandában és... nem folytatom. Miben áll ebben a sorban a holokauszt egyedülisége?

A számok tehát nem. Már magában az a kérdés, hogy milyen számokról beszélünk, abszolút számokról, vagy arányokról és ha arányokról, akkor mihez arányítva? A kiirtott nép milyen hányada, vagy a Föld összlakosságának hányada? Az abszolút számoknál, amennyiben csak a genozidoknál maradok, a másfél millió és az 5-6 millió között nem látok egy igazi minőségi ugrást, és azt hiszem az indiánok nagyobb hányadát gyilkolták meg, mint a zsidókat a Holokausztban.

Az irtás rendszerességében? Ebben valóban van különbség, a német gyilkosság, addig nem gyakorolt nagyipari módszerekkel folyt. De Németország egy iparilag fejlett, jól szervezett ország volt, ahol természetesen minden jól szervezeten, nagyipari módszerekkel történt. A gyilkosság is. Lehet, hogy ha a törökök az örményirtás időpontjában olyan szervezettek lettek volna, mint a németek 20 évvel később és meg lett volna a technikájuk is, ők is gyárilag gyilkoltak volna. Ebben sem látok tehát semmilyen egyedülvalóságot.

Tehát mindez inkább arra utal, hogy nem egyedülálló. És mégis... A Jozsua könyvében megírt események óta legalább 3000 év telt el és azt képzeljük be magunknak, hogy azóta jó irányba fejlődöttünk (?). Aztán a Kalahári sivatag az Afrikában van, az indiánok szisztematikus irtása a 19. század előttre esik, a törökök azok műveletlenek voltak stb. De Auschwitz nálunk volt, a felvilágosodás Európájában! Hogyan létezhetett ez? Hogyan a világ egyik legkultúraltabb országában? Ez bizonyára egyedülálló! Ez, amivel nem tudunk megbirkózni, ez az, amivel nem lehet megbirkózni! Mit lehet tenni, hogy ilyen soha többé ne fordulhasson elő?

Sokan beszélnek civilizációs törésről (Zivilisationsbruch). Ezt azok, akik Auschwitzban voltak ott, nem így látták. Senki sem érezte, hogy ez (ex post) nem lett volna előrelátható. Természetes volt. És ennek az érzésnek nem kielégítő magyarázata a tények normativitása. A magyarázat az, hogy már előtte elképzelhető volt. És mert elképzelhető volt, meg is történt. És mert elképzelhető volt, része volt a civilizációnknak, és mert része volt, Auschwitz nem képez törést.

De még egyszer. És azt hiszem nem azért, mert magam is személy szerint érintett voltam (Kalaháriiban nem voltam Herero), van valami kimondhatatlanul borzasztó abban, hogy Hajdu Jancsi, a szomszéd gyerek, 10 éves, egy „zsidó szállítmányba” hajnalban megérkezik Auschwitzba, de a gyilkológymunkások még jól alusznak, tehát a „szállítmány” még nem lesz kirakodva. A gyilkosok munkaideje szabályozva van. Aztán felkelnek, megmosakodnak, reggeliznek, 6 vagy 7 órára megérkeznek a munkahelyükre, és elkezdik a 8 vagy 10 órás gyilkolást. Mindezt hidegen és tárgyilagosan. Én Auschwitzban nem emlékezem semminemű szadizmusra. A feladat a gyilkolás és a rablás volt, és ezt „elintézték”. Ehhez tartozott, hogy Hajdu Jancsit, több ezer, tízezer, százezer, millió mással együtt, megfojtsák.

Miközben ezen a „szállítmányon” dolgoznak, már az auschwitzi állomáson kívül áll a következő szállítmány, de azt még nem fogadják, előbb fel kell dolgozni az előzőt, Hajdu Jancsival együtt. Csak akkor jöhet a következő. Just in Time.

Hogyan lehet egy ilyen traumával, mint Auschwitz, megbirkózni? Ma egy olyan vonatszerencsétlenség után, ahol esetleg csak sebesültek vannak, rögtön lélektanászokat vezényelnek ki, hogy segítsenek, nehogy káros utóhatása legyen a borzasztó élménynek. Auschwitz után ilyen nem volt, nem is lehetett, más gondjuk volt az embereknek. Mindenkinek magának kellett a megrázkódtatást kiheverni. De nem kétséges, az embertelenség, a megaláztatás, a halottak tömege, az éhezés, nem maradt senkinél nyom nélkül. Sokan megőrültek, még többen „csak” viselkedés-károsultak (Verhaltensgestört) és számtalanul sokan öngyilkosok lettek még évekkel utána is.

Nem vagyok illetékes magamat diagnosztizálni, de úgy érzem, aránylag „olcsón” úsztam meg. Jó korban voltam, így volt az egésznek valami kalandszerűsége. Jellemző, hogy az első napokban, még a 11-es gyerekbarakkban voltunk, hárman, egykorúak Szombathelyről „a három testőr” szerepét vettük fel. Megfogadtuk: „Egy mindenkiért, és mindenki egyért”. Én Aramis voltam. És mindez akkor, amikor már tudtuk, hogy a kémények miért füstölnek.

Valami azért kellett, hogy maradjon. Van például egy visszatérő álmom. Ez az álom több variációban lépett fel, a legélénkebben úgy maradt meg bennem, hogy a szombathelyi „Új strand” öltözőjében vetkőzöm és tudom, hogy a gázkamrába megyek. Tehát, az öltöző Auschwitzban van. Vagy, megérkezünk Auschwitzba, a rámpán állok a szelekcio előtt és felismerem, hogy csak gázba küldhetnek, hiszen már idős vagyok (50 után már idősnek számítottam volna). Szorongás. Utána gondolva, ez az álom bizonyára gyakran fordult elő az utolsó 70 évben, „gyakran”, de nem hiszem, hogy többször, mint harmincszor. Ez a 66 évre felosztva viszont nem sok. Ez az álom is nagyon „Bódeni tavi lovas” történet. Annak idején, amikor a rámpán álltam, nem féltém. Ez csak utólag jelentkezett, amikor megtudtam, hogy mi is történt a rámpán. „Unverarbeitete Tagesreste”. Hogy alkalmanként mi váltotta ki ezt az álmot? Nem tudom. Jellemzője volt, hogy mielőtt a rettegett esemény megtörtént volna, felébredtem. Sőt már annyira gyakoroltam, hogy már álmok közben tudom, ez csak álom és felébredek. Az évek folyamán egyre ritkábban fordul elő, egy-két hete azonban újra, de most tudom, hogy az emlékeimmel való foglalkozás váltotta ki. Ellenben ezúttal egy egészen új változat: Már a vetkőzésen túl vagyok, most van a szelekcio, és akiket a gázba küldenek, azokat egy olyan kocsira, fektetik, mint amiken a repülőtereken a poggyászt szállítják. Én, még mielőtt rám kerül a sor, önként ráfekszem a kocsira. Ezúttal minden szorongás nélkül. Nem nehéz ezt az álmot úgy értelmezni, hogy megbékéltem a halállal. Ez meglelégedéssel tölt el. Úgy érzem, ez a megbékélés a halállal, egy élet méltó befejezése. Persze ehhez a hosszú élet kegyelme szükséges.

EXCURS FELELŐSSÉG

Az én történetem tulajdonképpen a felszabadulással, 1945. április 29-én kezdődik. Eddig csak azt írtam le, ami velem történt. Én nagyrészt csak passzív szereplő voltam. Ettől kezdve éltem, és felelős vagyok. De mi az, hogy felelősség?

Az ember egy szabad akarató lény, ami nem azonos az önrendelkezéssel. A szabad akarat egy képesség, (Competence), az önrendelkezés az gyakorolt szabad akarat (Performence). Az önrendelkezéshez hozzátartozik a választás lehetősége, még hozzá olyan formában, hogy a választónak felismert alternatívák álljanak a rendelkezésére

és az alternatívák következményei előreláthatóak legyenek. Itt persze a „felismert” és a „nem felismert” a bökkenő, mert mennyire vagyunk felelősek abban, hogy objektívan fennálló alternatívákat felismerünk-e vagy sem. A választás lehetősége ugyan az ember életében majdnem mindig fennáll, ha a nem cselekvést alternatívának tekintem, – és persze hogy az –, de a következmények nem mindig felmérhetőek, aminek viszont gyakran a tapasztalatlanság az oka. A KZ-ben alternatívák nem voltak, és azon ritka esetekben, amikor igen, lehetetlen volt a választás következményeit felismerni. Persze kenyeret lopni a szomszédtól elvben lehetett, de gyakorlatban alig, mindenki annyira vigyázott rá. Feltételezem, ha egyszer lehetőség adódott volna, egy felvigyázatlan kenyérre, bizonyára nem lettek volna gátlásaim. Tehát 15 éves koromig önrendelkezési lehetőségekkel nem, vagy csak rendkívül kis mértékben rendelkeztem, így feleltségem sincsen, vagy csak alig. Ennek a felelősség nélküli időnek 1945. április 29-én vége lett. Innen felelnem kell az életemért, ezért az életem története tulajdonképpen csak innen kezdődik.

KÖZJÁTÉK

Az új élet mérhetetlen mennyiségű emberi ürülék közepette kezdődött. Ugyan nem emlékezem, hogy a felszabadulás után közvetlenül hirtelen sok ennyivalóhoz jutottunk volna, de az ürülék mennyiségét tekintve, mégis így kellett lennie. A kép most is élénken előttem van, emberek ülnek az ablakban, a fenekük kint és az ablak alatti utat latrinának használják. Sokan nem voltak képesek erre az akrobatikus mutatványra, a valódi latrináig pedig nem értek el, így a priccsek közötti utakra tettek. A bűz még mindig az orromban van.

Hogyan láttam a világot? Megtanultam élni a saját kiszolgáltatottságommal. (Ich habe gelernt mit der eigenen Ohnmacht zu leben.) Mit hoztam magammal az első életemből? Mindenesetre egy későbbben nem mindenben helyesnek és szerencsésnek bizonyuló erkölcsi értékrendszer. És milyen világnézetet? Egy kiforrott világnézetéről 16 éveseknél nem lehet beszélni, hát még egy „újszülött” 16 évesnél. Éltek bennem ezzel szemben, legalábbis foszlányosan, világnézetet alkotó elemek. A legmegrendíthetlenebb elemek azok, amiket természetesnek veszünk, ezek vitathatatlanok. Nekem az utolsó év volt a természetes: az erős törvénye, aki a gyengékkel, mint az állatokkal bánik, és ha már nem hasznosak, akkor le lesznek mészárolva. A másik, a művészet, az emberszeretet, az udvariasság, a tolerancia, stb., világa mindössze csalóka álarc. A szép felület alatt mindig ott rejtőzik: Auschwitz. Erre épült fel egy, az erők elleni korlátlan ellenszenv, valamint egy törhetetlen szolidaritási érzet a gyengékkel; valamint, miután az „erőseket” mindig uniformisban éltem meg, az egyenruha fanatikus gyűlölete. Aztán valamifajta „antibolszevizmus”, aminek fő táplálói a propaganda, de még sokkal inkább családi történetek, mint például: a kommün alatt apám építési vállalatát államosították, őt kirúgták, de minden fontos kérdésben a kommunista vállalatvezető eljött hozzá és kikérte a véleményét. Tehát a kommunisták hülyék. Egy másik, ezt mostohaapám már a lágerban mesélte, hogy a kommün alatt a „Lenin fiúk”, mindenkit terrorizáltak. Többször fohászzkodott, hogy jaj, csak ne az oroszok szabadítsanak fel bennünket, mert akkor elvisznek Szibériába. Mindez a diffúz antibolszevizmus ugyanakkor összefért az orosz győzelmek felett érzett örömmel. Ugyanúgy, mint az „ország gyarapodás” büszkesége élt bennem, egy időben, a partizánok sikerének a pozitív megítélésével. Volt bennem még

valami hitféle az amerikaiakban, akik jók és a tisztességet képviselik a náci ellen. A háború kimenetelét egyértelműen igazságosnak éreztem. Nem szabad megfedkezni ebben az egyvelegben a német nevelésnek köszönhető német orientációról sem, amivel ellentétben álltak az utolsó idők tapasztalatai. Egy ellentmondás nélküli rendszerről tehát még távolról sem lehet beszélni.

Konrad Lorenz szürke libái a tojásból való kibújás utáni első élményeiből építették fel egész életükre érvényes beállítottságukat a világgal és annak szereplőivel szemben („Prägung”). Sigmund Freud, az emberre vonatkozóan, már 50 évvel Lorenz előtt, hasonlót állított, ő az élet első idejének különös jelentőséget tulajdonított a karakter kialakulásában. Valahogyan nálam is hasonlóan Lorenz libáival a felszabadulás (újjaszületés) utáni első emlékek rendkívül rögződtek az emlékezetemben és azóta is erősen, befolyásolnak a beállítottságaimban.

Az első ilyen élményem nem esemény volt, hanem éppen egy elvárt esemény elmaradása. Sürgős szükségem lett volna orvosra. Egyrészt a béna lábam miatt, azon kívül számtalan felfekvés okozta gennyes seb, valamint gennyes karbunkulusok tömege miatt. Az amerikaiak, legalábbis nálunk Dachauban, felszabadítottak bennünket, és utána egyáltalán nem törődtek velünk. (Tehát ilyenek az amerikaiak.) Egy-két nappal a felszabadulás után egy nürnbergi orvos, szintén volt fogoly, járt felénk, megnézte a béna lábamat, azt mondta, hogy valószínűleg avitaminózis, ajánlódott egy nagy fadoboz gyümölcsíz, úgy 5 dekás porciókba csomagolva. Lehetett úgy 30-40 porció. (úgy látszik kenyeres volt), fogtam a dobozt és útra keltem vele, egy részét margarinra akartam becserélni. Még az én barakkomban, az egyik pricscsen ráleltem Utas doktorra, akit otthonról jól ismertem, ő szedte ki 11 éves koromban a manduláimat. Vele valóban létrejött az „üzlet”, hogy mennyit cseréltünk, már nem emlékezem. (Utas doktor nem jött haza, néhány nappal azután hogy láttam, meghalt. Nem volt még 40 éves).

Amerikai katonát a lágérban alig láttunk, amin nem csodálkozom, hiszen járványveszély volt. Mégis néhány nappal a felszabadulás után felbukkant egy, aki szóba elegyedett a volt rabokkal. Én is megszólítottam és megkértem, hogy mostoha nagybátyámat San Franciscóban értesítse, hogy életben vagyok. (A címet akkor még tudtam, ha jól emlékezem a Sacramento Roadon lakott, ezer feletti házszám-ban.) Mostohaapám, anyám és én ebben a címben egyeztünk meg, hogy ezen jelentkezünk, ha elveszítjük egymást. Az amerikai megígérte, hogy ír egy értesítést. (Soha nem kézbesítette.) (Amerikai!)

A felszabadulás után csak néhány napot maradtunk még a lágérban, aztán átköltöztettek a lágéren kívüli SS-kaszárnyákba. Itt is emeletes ágyak voltak, de matracal. Nem emlékezem, hogy honnan kaptuk az ellátást és hogyan, csak tudom, hogy elég silány volt. A lágérban a mi helyünkön német hadifoglyokat helyeztek el. El lehet képzelni, hogy mennyire fel voltunk háborodva, hogy a hadifoglyok az amerikai konyháról kaptak amerikai ellátást, mi meg csak feljavított lágérkosztot. Ez sem emelte az amerikaiak közkedveltségét.

Rendkívül gyorsan javult az állapotom, sántítva ugyan kezdtem nagyobb felfedező utakat tenni. Ilyen utak alkalmával eljutottam egészen Dachau városba magába is. Ez tilos volt, valószínűleg a járványveszély miatt. Egy amerikai járőr elkapott, visszavitt a lágérba és bíróság elé állított, egy-két órás „vizsgálati fogság” után kiengedtek.

Portyázásaim folytán szóba elegyedtem a német lakossággal. Annak ellenére, hogy iszonyatosan nézhettem ki, Gruberék a Blumenstrasseból még kávéra is meghívtak. Kedves család volt, egy nagypapára emlékezem, meg a házaspárra, úgy 30 körül, valamint 2 gyerekre, egy 7-8 éves kislányra és egy 4 év körüli kislányra, Manfrédre. Ilyen kapcsolat persze csak a német nyelvtudásomnak tudható be. Viszonylag nyíltan beszélünk mi mindenről. A férj, katona volt, nem tudom hogyan, talán, mint sebesült, már egy ideje otthon volt. Tudták, hogy kb. 1 km-re tőlük egy kegyetlen koncentrációs tábor van, de a tömeggyilkos-ságról nem tudtak (vagy nem akartak tudni). Azt tanácsolták, hogy menjek egy bizonyos címre, ahol volt foglyok, szociáldemokraták egy szabóságban dolgoznak és bizonyára segíteni fognak abban, hogy kórházba jussak. Elmentem. Az úgynevezett szociáldemokraták a lehető legelutasítóbban fogadtak, kioktattak, hogy ők is internálva voltak és hogy az nem is volt olyan rossz, a kint levők legalább annyira szenvedtek (ilyenek a „szociáldemokraták”). Ezek az epizódok csak példák, hogy a közvetlen „tojásból való kibújás utáni” élmények, tudatosan, vagy akár tudattalanul, milyen jelentőséggel bírnak a következő életre.

Gruberék

Különben csak éltem, ahogy mondani szokták, beleéltem a világba. Terveim nem voltak, hazamenni nem terv, hanem természetes volt. Meg voltam győződve, hogy anyám nem él, Nagynénémről inkább gondoltam, hogy életben van. De tervezéshez nem jutottam. Ködben éltem, és néha azt gondolom, hogy ebből a ködből még hosszú, hosszú ideig nem merültem fel. Akkor már az SS-kaszárnyában laktam, csupa ismeretlennel, de magyarokkal, kb. tízen egy szobában. Emlékezem még egy Frank, vagy valami hasonló nevű budapesti zsidó ügyvédre a fiával. Aztán egy Schlamm Gyuri nevezetű munkakerülőre, aki ezért Dachauban, felszabadulás után, természetesen, a Lágerrendőrséghez tartozott. Volt ott még egy Balog nevezetű kommunista, goromba fráter. A kaszárnya egyszemélyes épület volt, akkora szoba, mint a miénk lehetett úgy 30, ezen kívül volt egy nagy bejárati hall és egy előadóterem az első emeleten. Egyik nap a hallban ülve éppen behoztak egy, Németországban szerteszét élve maradtak listáját. Persze rögtön körbe lett véve és mindenki igyekezett keresgélni benne élve maradt rokonok után. A nevek városnevek szerint voltak szortírozva, én persze Szombathelyt kerestem. Megszólalt mellettem valaki: „Te mit akarsz Szombathelytől?” Megmagyaráztam, hogy szombathelyi és hogy ki vagyok. Az identifikálás folyamán felmerült mostohaapám neve is. Mire a kérdező felkiáltott. „Hát akkor mi rokonok vagyunk, mert a Te mostohaapád nekem unokatestvérem volt!” Jelinek Karcsi. Akkor kb. 26 éves lehetett, kárpitos volt, mint kommunista került ki Dachauban. Nem tudom, hogy akkor megértettem-e a rokoni kapcsolat felépülését, ilyen rokoni dolgok nekem ne-

hezemre esnek, pláne, ha úgy, mint mostohaapámnál, neki 72 első unokatestvére volt!

Attól kezdve Karcsi vette kezébe az életemet. Azzal kezdte, hogy beleültetett egy dézsába és vagy 2 órát sikált, bekent valami rüh elleni kenőccsel, szerzett nekem valami használható nadrágot meg inget (honnan?) és közölte, hogy elintézi, hogy az ő szobájában kapjak ágyat.

Valóban, napokon belül átköltöztem a 19-es szobába. (Meg vagyok győződve, hogy 19-es volt, de ugyanakkor gyanús is, mert emlékezetem szerint Auschwitz Birkenauban is a 19-es barakkban voltam. De persze lehet, hogy a véletlen így hozta.) Attól kezdve az egész szobának „Öcsije” voltam.

Egyre nőtt a felháborodás a rossz ellátás miatt. Rossz a minőség volt, nem a mennyiség. Ugyanakkor irigykedtünk a hadifoglyokra, mert ők a sokkal vonzóbb amerikai kosztot kapták. Az amerikai katonákat és a hadifoglyokat egy közös konyhájából látták el, ez a konyha és a hozzá tartozó élelmiszerraktár egy kaszárnya pincéjében volt elhelyezve. Ez a kaszárnya tőlünk nem messze volt. Ide csaknem naponta érkeztek új szállítmányok, amik kirakodásánál különösen a narancsos ládák keltették fel érdeklődésünket. Igazságtalannak tartottuk, hogy mi mindebből semmit nem kaptunk, és elhatároztuk, hogy pedig ezt az igazságtalanságot kiküszöböljük.

Júniusban lehetett, amikor rendszeres megfigyelés alá vettük a konyhát, ami az egyik mellettünk lévő kaszárnyaépület pincéjében volt. Kiderült, hogy éjjel nem őrzik. Elhatároztuk, hogy ezt kihasználjuk és betörünk. Ma már csak egy-két részletre emlékezem. Az előtte pontosan elkészített „vezérkari” terv alapján jártunk el. Betörtünk egy ablakot, majd néhányan, cipő nélkül, harisnyában (ez érdekes módon szinte képszerűen előttem van, beszálltak, majd láncot alkottak a raktár és a betört ablak között. Ezen a láncon keresztül adogattak ki jó néhány ládát, hogy mennyit, nem emlékezem (azért írtam harmadik személyben, mert a saját szerepemre nem emlékezem. Lehet, hogy én nem szálltam be, hanem csak kint vártam a kiadott ládákra). Mi volt bennük, nem emlékezem, csak arra, hogy narancs mindenképpen. A ládákat a mi kaszárnyaépületünk padlásán rejtettük el. Innen kezdve tulajdonképpen csak arra emlékezem, hogy végül is lebuktunk. Valami tárgyalásfélére egy amerikai bíróság (?) előtt is emlékezem, de hogy mi lett belőle, arra már nem. Arra sem, hogy tulajdonképpen ettem-e a narancsból vagy nem? Csak a kép, ahogy egyesek fehér zokniban a betört pinceablakon keresztül beszállnak, és a láncra, ahogy a raktár és az ablak között a ládákat továbbadják.

Közben kiderült, hogy a 19-es szoba egy kommunista kollektíva. A következő tagokra emlékezem:

Pollner János, 1947 vagy 48-ban a Szakszervezeti Ifjúsági Tanács (SZIT) főtitkára lett Pécsi János néven. A Pollnerok zsidó nagybirtokosok voltak. Az édesanyja is túlélte valahol máshol Németországban a lágert és augusztustól kezdve a 19-es szobában velünk lakott. Rendkívül kedves nő volt. Dachau után nem tudom mi lett vele, soha többé nem láttam. Pécsi Jancsival 1947-ben, véletlenül találkoztam a 6-os vilamoson, egy fiatal hölgy társaságában volt, elég hűvösen köszönt vissza.

Sebestyén Gyula, kommunista építész-mérnök (Ez különösen érdekes történet, vagy 8 éve hallottam, hogy feleségem egy unokaöccsével beszélt egy Sebestyén Gyula építészről, aki ennek az unokatestvérnek özvegy édesanyját vette el feleségül. Én

felkaptam a fejem, tudtam, ez az „Én” Sebestyénem lesz! Az volt. A nemzetközi építésszövetségnek volt valami főembere, évek óta nagyrészt Hollandiában élt, de amikor hívtam, éppen Pesten volt. Kedvesen fogadott, meghívott egy kávéra, de az egész dachauzi időkre nem emlékezett. Közben a Kádár-rendszerben építésügyi miniszterhelyettes volt. Nem tudom, él-e még.

Szegő Sándor, a hazatérés után rögtön Ávós százados lett, még Dachauban összeismerkedett egy fiatal nővel, azt hiszem Virágnak hívták, akit aztán el is vett feleségül. Hazatérte után először Ávós, azután ÁVH-s lett. 2007-ben Sebestyén Gyulától hallottam, nagyon beteg volt.

Schiffer Pál, ő alighogy beköltöztem a 19-esbe, hazament. Ő Szakasits Árpád veje volt és valamilyen szociáldemokrata tisztségviselő. Még Dachauban hallottam tőle egy előadást az „alapvető szemináriumon”, amelyiken, mint kommunista szerepelt. 1946-ban a Rákóczi úton találkoztam vele, a Szocdem párttházzal szemben, és „felelősségre vontam”: „hogyan van az, hogy te most szocdem vagy, hiszen Te kommunista vagy! Mire ő: „Öcsi Te ezt nem érted” (Ma már értem).

Jámbor Árpád, aki a Sátoralján volt börtönben, de a fogolyfelkelésben nem vett részt, és ez ügyben valamifajta „Kritika Önkritika” keretén belül, sok megrovást kellett elviselnie azoktól a szobatársaktól, akik a fogolyfelkelésben részt vettek. Hazatérte után ő is Ávós, majd ÁVH-s lett, 1956-ban valami olyat hallottam, hogy a forradalom után az ÁVH vezetője lett volna.

Egy Nagy nevezetű, keresztnevére nem emlékezem Újpesti, vagy Óbudai kályharakó mester, jóindulatú, nagy bajuszos kommunista.

Bernát László (?), ő valahol Nyíregyháza környéki, kommunista nyomdász. Ő is megtalálta a feleségét, az is hozzánk jött augusztusban. Nem tudom mi lett velük.

Mátyás bácsi, öreg volt, lehetett úgy 60 éves, pécsi kommunista bányász volt, nem tudom mi lett vele, hazatérésünk után.

Stern Dezső, róla nem tudok semmit.

Dorn Tibor, szintén kommunista, a Szent István utcában volt pékségük, a bátyja, Dósai István néven a MAFIRT vezérigazgatója volt. Hogy ő maga mit csinált hazatérésünk után, nem tudom. 2010-ben, véletlenül megtaláltam a telefonkönyvben, felhívtam, nem emlékezett rám, persze, mert sajnos „csak” a nevemen jelentkeztem, (elfelejtettem hozzátenni, hogy én vagyok az Öcsi). Éppen költözöben volt, nem nagyon ért rá. Többet nem hívtam.

Egy további szobatárs keresztnevére nem emlékezem, Ungárnak hívták.

Ezeket kívül még egy Csöpinek szólított, legalább 1.90 magas kommunistára emlékezem, aki hazatérésünk után a pártközpontban az agitprop osztályon dolgozott.

Ezek mind, Mátyás Bácsi kivételével, Jelinek Karcsi korában lehettek, úgy 25 és 30 között, tehát 2013-ban, aki még él közöttük már 90 felett van.

Karcsi úgy gondoskodott rólam, mintha a bátyám lett volna. Az élet folyt. Hozományként a kollektívába én Gruberékat hoztam be, Karcsival és néha talán még mással is a 19-es szobából Gruberékhoz jártunk „kávézni” (gondolom „valódi” pót-kávét), és polgári körülményeket élvezni.

A kommunisták rendszeres „alapvető szemináriumokat” tartottak az első emeleti előadóteremben, ahol a 19-es szobán kívül, akadtak még mások is. Mik voltak a témák? Nem emlékezem, de tudom, hogy érdeklődéssel figyeltem. Lassan a meg-

győzdelemmé vált, hogy a kommunisták jót akarnak, nem hülyék és nem terroristák, mint a Lenin-fiúk. Persze, hozzá kell tennem, hogy amennyiben Karcsi véletlenül nem kommunista, hanem mohamedán lett volna, valószínűleg az iszlám helyességéről győződtem volna meg. De nem csak Karcsi, hanem az egész 19-es szoba, emberi és szeretetteljes volt. Hozzájárult az ilyen irányú meggyőződéshez, hogy visszatekintve az elmúlt életemre, utólag fel voltam háborodva a társadalmi igazságtalanságokkal szembeni érzéketlenségem miatt.

De nem csak kommunisták voltak Dachauban. Emlékezem egy kisgazda politikusra, Glück Mihálynak hívták, aki szintén velünk volt, persze nem a kommunista kollektívában. Borsa Mihály néven államtitkár lett 1946-ban. Aztán valamelyik másik lágerből hozzánk csatlakozott Szegedi Maszák Aladár is, aki a hazautazásig néhány napot a mi 19-es szobánkban lakozott. Szegedy Maszák Aladár, jelentős németellenes politikus volt, ha jól emlékezem már a háború előtt a külügyminiszter-rumban dolgozott. A háború után washingtoni követ volt. Németellenessége miatt a németek őrizetbe vették és Németországba hurcolták.

Mindnyájan haza akartunk térni, olyan hamar, amennyire csak lehetett. Több ízben megfordult nálunk egy cionista csoport, Palesztinába toboroztak. Nem emlékezem, hogy sikerük lett volna.

A körözött túlélő listákban megtaláltam Szende Gyuri barátomat. Nem messze Dachautól, a Feldafingi lágérban volt. Kalandos módon, részben vasúti ütközön átutaztam Feldafingba és meglátogattam. Elhatároztuk, hogy első lehetőséggel együtt fogunk hazautazni.

Alakítottunk valamifajta fogoly bizottságot. Ennek a feje Pollner János volt. Ő tárgyalt az ottani amerikai parancsnokkal a hazatelepítésről. Egy ízben ezekre a tárgyalásokra elkísérte Dorn Tibor, mert ő, szemben Pollnerral, jól beszélt angolul. A baj csak ott volt, hogy majdnem mindnyájan vagy német, vagy néha, levett, amerikai egyenruhadarabokban jártunk. Dorn viszont szeretett volna „civilnek” kinézni. Csak nekem volt egy alkalmas nadrágom, amit valahol valamiért cserébe szereztem, így aztán Dorn az én nadrágomban ment tárgyalni. Hosszú ideig ezek a tárgyalások eredménytelenek voltak, de aztán egyszerre csak úgy nézett ki, hogy kapunk egy vonatot a hazatérésre.

A tárgyalások ideje alatt is folytattuk portyázásainkat a környéken. Egy ilyen alkalommal, ha jól emlékezem Freisingben összeakadtunk Nagybaconi Nagy Vilmossal, akit a felszabadításig a németek ott tartottak őrizetben. Nagybaconi Nagy Vilmos 1942–43-ban honvédelmi miniszter volt, németellenes, humánus ember, akinek éppen ezért 1943-ban le is kellett mondania. A német megszállás után a németek őrizetbe vették és Németországba szállították. Nagybaconi szintén haza akart térni, megbeszéltük, hogy amennyiben valóban kapunk vonatot, velünk jön.

Aztán tényleg volt vonat, persze marhavagonok, de ez senkit sem zavart. Szeptember végén, október elején indultunk. Addigra elhoztam Szende Gyurit Feldafingból és Nagybaconi is átjött Freisingből. Érdekes, de egyáltalán nem emlékezem, hogy mennyien lehettünk a vonaton. Ezzel szemben pontosan emlékezem Nagybaconi bocskai sujtásos irhabundájára. Az út Ingolstadton és Regensburgon keresztül vezetett, aztán egy ideiglenes hídszerúségen haladtunk át a Dunán. A híd a lebombázott híd pilléreire nem sokkal többől, mint a sínekből állt. A vagon ajtajában ülve, majdnem hogy a Dunába lógathattuk a lábunkat.

A vonat Pilsenben valamennyit állt. A restiben igazi pilseni sört ihattunk (fogalmam sincsen, hogy mivel fizettünk). Prágán éjjel haladtunk át, nem láttunk belőle semmit. Ha ma nézem a térképet, hihetetlen, hogy milyen kerülővel utaztunk, de úgy látszik másfelé még nem volt közlekedés. Olmützben hosszabb ideig időztünk, úgy hogy bemehettünk a városba, sőt moziba is mentem (vagy mentünk, nem emlékezem), ahol egy amerikai filmet láttam csehre szinkronizálva, amiből persze semmit sem értettem. A filmen még látszottak a német feliratok, viszont erősen áthúzogatta (mert a csehek semmiről, ami német, hallani sem akartak). Beszélni

1946. május 1.

nem nagyon tudtunk, németül beszélni életveszélyes volt, magyarul majdnem ugyanúgy, így hát valami kevés angollal értettük meg magunkat.

Pozsonyon keresztül utunk a mai Szlovákián át vezetett. Szép idő volt, a marhavagon nyitott ajtajában ültek néhányan és kilógatták a lábukat. Ezt aztán megbánták, mert csehszlovák egyenruhások levették a cipőjüket. Ez különösen

a Csöpi nevezetű szobatársunknak volt katasztrofális, ugyanis 47-es lába révén nem kapott cipőt, nagy nehézségekkel mindössze egyetlen párat sikerült szereznie, ezt vették el tőle. Budapestre cipő nélkül érkezett meg, fehér zoknijában szállt ki a vonatról és ment be a városba.

Hazatérésünk után, Karcsival együtt, az Ungár nevű szobatársunk Rózsi nevű nővérénél, a Thököly út 21. számú házban, laktunk. Itt is még valamiféle kollektív szellem uralkodott, megosztottak velem mindent, noha nekem semmim nem volt, amivel ehhez hozzájárulhattam volna. Nagynéném Budapesten életben maradt, de a lakásviszonyai miatt nála még nem lakhattam.

Magyarország 1946-ban ordító ellenképe volt az akkori Németországnak. Németországban apátia uralkodott, semmi nem működött. Nem működött a posta, a vasút, a közbiztonság, egyszerűen semmi. Ezzel szemben Magyarországon az embereken látszott a reménység és az igyekezet, normális viszonyokat teremteni. Különösen a Forint bevezetés után 1946. augusztustól, tejjel-mézzel folyó Kánaánnak tűnt Németországgal szemben. Persze ezt is a rendszer javára írtam. 1946. május elsején úgy éreztem, hogy életem első 17 esztendejével szemben, végre szabad levegőt szívok. Az 1946. május 1-ji felvonuláson egyénileg vettem részt, senkivel nem vonultam fel, de egészen a díszdobogóig jutottam el, amiről tanúskodik a még az akkor készített fényképem, Szakasitsról, Gerőről, Rákosiról, Veres Péterről és Rajkról.

A lakásviszonyaim teljesen ziláltak voltak. A Thököly úti lakóközösség feloszlott. Nagynéném persze magához vett volna, de nem lehetett, mert garzonlakásában társbérleti voltak, (Liktörék), akik kb. 2 éves kisfiukkal, kibombázottként, be lettek hozzá költöztetve. Egy időre Anyám egy barátnője vett fel, aztán Nagynéném egy tanítványának szülei, aztán Kisbán Emil, Eötvös gimnáziumi osztályfőnököm adta

át Bernáthegyi nyári lakát. Nagynéném nem és nem tudott a társbérletitől megszabadulni, így, hogy a helyzet végleg túrhetetlen legyen, én is odaköltöztem. Így az egy szobában öten laktunk. A társbérletők aztán mégis lakáshoz jutottak és kiköltöztek. Ez valamikor 1946 telén lehetett.

Hazaérkezésem után mindjárt be akartam lépni „A pártba”. Nem hagytak. Hogy ez hogyan folyt, nem emlékezem. Tény az, hogy valaki közölte, hogy túl fiatal vagyok, menjek a MADISZ-ba. Ez nekem derogált, azért sem mentem. Közben már Nagynénémmel, a Barát u. 10-ben laktam. Nagynéném jó barátságban volt egy Fekete Marcsa nevű hölgygel (emlékeimben alakja összemosódik Szerb Antalné alakjával, akit csak nagyon felületesen ismertem, de úgy Fekete Marcsa, mint Szerb Antalné, mindig tetőtől talpig feketében járt, és egyidősek is lehetek. Úgy látszik, hogy emlékeimben minden feketébe öltözött középkorú hölgy összemosódik!) Ez a Fekete Marcsa a szomszéd házban lakott, és valami szerepet játszott a VII. kerületi kommunista pártban. Ugyan Nagynéném a pártbelépésemet nem pártolta, de nem is akadályozta, így Fekete Marcsa néniénél próbálkoztam elintézni a belépést. Ki is töltöttem valami kérdőívet. Mindez 1946 tavaszán. vagy nyarán lehetett.

Rövid betoldás Jelinek Karcsiról. Ő hazatértünk után a politikai rendőrséghez került, ha jól emlékezem, mint főhadnagy. Akkoriban még az ÁVO és a politikai rendőrség külön volt. A Mozsár utcai kapitányságon teljesített szolgálatot. Néha ott fel is kerestem. Aztán megnősült, elköltözött a Thököly útról, valahova Budára, a Lágymányosi tó mellé. Emlékezem, még ott egy ízben meglátogattam. A Mozsár utcából elhelyezték a Zsombolyai utcába. Aztán nem láttam, nem véletlenül, mert rossz lelkiismeretem volt, kétségeim támadtak a kommunizmussal szemben. Erről később. Már Bécsben voltam, amikor egy 56-ban menekülttől, akinél érdeklődtem, hallottam, hogy Karcsi az ötvenes években a gázműveknél volt gázóra leolvasó. 1978-ban, amikor először voltam Budapesten, a telefonkönyv alapján felhívtam vagy 3 Jelinek Károlyt. Egyik sem ő volt.

Néha Szombathelyen is jártam, ilyenkor a féltestvéremnél laktam. Az ő lánya, Mici, kapcsolatban volt egy szombathelyi cionista csoporttal. Több alkalommal bevitt magával, előadásokra, vitadélutánokra. Tetszett, amit csináltak, és főleg tetszett, hogy egyáltalán nem agitáltak, hogy cionista legyek. Ez a csoport a ha-Noar haca-irhoz nevű cionista frakcióhoz tartozott. Ez a frakció polgári orientációjú volt. 1946 nyarára meghívtak egy táborozásra, ha jól emlékezem a Mátrába. Itt esténként vitákat rendeztek, valami előre meghatározott témáról. Azt hiszem, ez volt az első ablaknyitás, az addig mégis eléggé behatárolt látókörömből. Ez a látókör eleinte vidéki katolikus behatároltságu volt, aztán jött a marxizmus, szintén aránylag behatárolt formában. Érdekes, hogy ez a két szemellenző aránylag békésen megfér egymás mellett (Nem az objektív formájukban, hanem csak az én fejemben). A vitaestéken mindenféléről szó volt, a hullámelmélettől kezdve egészen a „Bűn és Bűnhődésig”.

Az 1945/46 tanévtől kezdve az Eötvös gimnáziumba jártam, a Reáltanoda utcába. A hatodik osztállyal kezdtem, tehát egy évet vesztettem. Közepes tanuló voltam, csak magyarul jeleskedtem.

1947 júniusban lehetett, amikor egy apróhirdetésben olvastam, hogy egy gyerektáborozási akcióhoz nevelőket keresnek. Nekem persze minden pénzkeresetre szükségem volt, jelentkeztem a megadott címen. A cím a Jókai téren volt, egy eme-

leti lakásban. A jelentkezők egy teremszerű szobában a fal melletti széken ültek, lehetek vagy harmincan. Miután leültem, odajött hozzám egy körülbelül velem egykorú fiú, és azt mondta, hogy ő velem már találkozott. Én nem emlékeztem semmi ilyesmire, de udvariasságból nem mondtam ellent. G. Andris, így hívták, azt állította, hogy a Kaufering 4-es lágerban voltunk együtt. Ez biztos így is volt, csak én órá nem emlékeztem. Aztán egyenként behívtak bennünket egy belső szobába, ahol egy nálunk vagy 5 évvel idősebb férfi vizsgáztatott, hogy alkalmasak vagyunk-e az általa szabott követelményekre. A kérdésekre nem emlékezem. A vizsgáztatás után ismét a teremben foglaltunk helyet, és vártuk az eredményhirdetést. Rövidre szabva, ketten feleltünk meg az elvárásoknak, Andris és én.

A táborozásnál mégis csak én ügyködtem, Andris, aki pécsi volt és már akkor orvostanhallgató, nem jött, ha jól emlékezem valami nő ügy miatt. De ezután szoros kapcsolatban maradtunk, ahányszor Budapesten volt együtt voltunk, aztán 1948 után, amikor már egyedül laktam, budapesti tartózkodásai alkalmából, nálam is aludt.

A szerző (1948)

Maga a gyerektábor nekem csaknem nyaralás volt. Ha jól emlékezem, reggel taxikkal szedték össze a gyerekeket, lehetek vagy húszan, aztán a fogaskerekűvel fel a Széchenyi-hegyre, ahol egy sátoztábor volt felépítve. Itt töltötték a gyerekek a napot, majd este ismét hazamentek. Tehát ez csak egy nappali tábor volt. A sátrakra én vigyáztam éjjel, tehát fent is aludtam. Ebédelni a Gyopár szálloda éttermébe járt az egész tábor. Idővel kiderült az egész konstrukció. A táborszervező vállalkozót Neiger Istvánnak hívták, ő pszichológia hallgató volt, Mérei növendék. Az étterem a Gyopár szállodában az édesapjáié volt. A gyerektáborban hihetetlen gyorsasággal a gyerektársadalom tagjává

lettem. Idővel nem is realizáltam állandóan, hogy ők gyerekek és én nem.

Neiger István rendkívül tarka egyéniség volt. Egyetemista, táboroztatási vállalkozó, valamint I. Regien (A Neiger I. Megfordítottja) néven kiadója Boccaccio Dekameronnak, egy ponyvasorozat formájában. „Olasz eredetiből fordította I. Regien”, ebbe a fordításba néha én is belesegíttem. A német „eredetiből”.

Idővel a gimnázium magyar önképzőkörének elnöke lettem és az úgynevezett Önképzőkörök Országos Tanácsának a munkájában vettem részt. Ezzel a működéssel kapcsolatban gyakori kapcsolatban voltam az akkori szociáldemokrata közoktatási államtitkárral, Bóka Lászlóval, valamint a Budapesti tankerületi főigazgatóval, Szávai Nándorral. Mind a ketten támogattak abban az elképzelésemben, hogy egy központot hozzunk létre, ami az egyes önképzőkörnek olyan írókat közvetítsenek ki, akik hajlandók magukról, meg általában irodalomról előadni.

Ennek az elképzelésnek megfelelően kapcsolatot vettem fel írókkal, hogy térítés nélküli előadásokat tartsanak. Így nagyon sok író ismertem meg. Emlékezetes volt többszöri találkozásom Hatvány Lajossal, aki városvezetésre hívtott meg, és a Kosuth Lajos utca környéki házak történetét magyarázta. Lakásán a számtalan falon függő autográfra emlékezem. Lackó Gézát otthonában kerestem fel, szobalány nyi-

tott ajtót, és bejelentett a „méltóságos úrnak”. Hegedüs Zoltán, egy fiatal, azóta nagyjából elfelejtett költő, rendkívül kedves volt és további kapcsolatokhoz segített. Hegedüs Gézával, aki valamelyik belvárosi kávéházban irodalmi cerkl-t tartott fel, több ízben is találkoztam. Ő minden pillanatot felhasználta, hogy mindenkit, aki a cerkl ülésén részt vett, tanítson, az életre, az irodalomra, egyszerűen mindenre, amiről éppen szó esett. A kultuszminisztériumban Bóka László szociáldemokrata államtitkár volt az önképzőköri ügyek illetékese, vele gyakran beszéltem az önképzőkörök munkájának gazdagításáról. Jóindulatúan támogattam. András László, fiatal költő, az Opera Kávéházban oktatott, hogy hogyan kell dalszövegeket írni, ő akkoriban főleg abból élt. Megtanultam tehát, hogy mi az mik a vakszövegek, értelmetlen szövegek, amik csak hangzásukban a dalhoz illenek. Rónai Mihály András, akit egy ízben a lakásán kerestem fel főleg a felesége miatt maradt meg az emlékezetemben, aki egy rendkívülien csinos festőnő volt! Rónai arról mesélt, hogy Svédországban a király is benne van a telefonkönyvben; úgy hogy foglalkozása: király. Néhány nappal a Rónaival való találkozásom után a Svéd király-történet megjelent a Haladás című hetilapban, Füsi József Benvenuto Celliniről mesélt, nem sokkal ezután pedig megjelent egy könyve Celliniről. Megtanultam, hogy ezek az író emberek, mindig csak arról beszélnek, amiről éppen írnak. Barabás Tibort az Írószövetségben ismertem meg, annak volt a főtítkára. A bakira is emlékszem, amit vele szemben elkövettem, a „Máglyák Velencéjét” dicsértem, noha Barabás művének címe a „Máglyák Firenzében” címet viselte. Megbocsátotta. Barabásról később még szó lesz.

Aztán, amikor az első konferencián, aminek célja éppen egy ilyen szervnek a létrehozása lett volna, egészen mások ültek a pódiumon. Csatáry Dánielre és Kézdi Verára emlékezem. Akkor már ezt a dolgot a pártok vették a kezükbe.

Legintenzívebb kapcsolatomban Füst Milánnal volt. Ő vele Komlós Aladár hozott össze. Ez úgy adódott, hogy Komlós magyar tanár volt az Eötvös gimnáziumban, ugyan engem nem tanított, de az önképzőkörbe, ahol én voltam az elnök, bejárt. Egy ízben megkérdezte, hogy lenne-e kedvem, valami pénzt keresni. Természetesen volt. Füst Milán, mondta Komlós, keres valakit, aki új könyvének kefelevonatát nyomdahibára ellenőrzi. Tehát felkerestem Füst Milánt, Párizsi utcai lakásán. Az első látogatásomra nem emlékezem, de az utána következő számtalanra inkább. Azt hiszem hetente kétszer jártam fel hozzá és korrigáltam a kefelevonatokat, nemcsak nyomdahibára, hanem, az esetleg kihagyott, vagy duplán nyomtatott sorokra, ami Füst Milánnak különösen fontos volt. Ennél a munkánál több időt vett igénybe „Milán bácsi” pedagógiai igyekezete. Részletekre nem emlékezem, de ezek az órák valahogyan lerakódtak abban, ami én vagyok. Milán bácsi pedagógiájában mindig volt egy nagy adag színésziesség is, gyakran el is érzékenyedt, amikor úgy érezte, hogy azzal erősebb benyomást kelt. Persze mindebben volt sok hiúság is, de tudom, hogy a lényeg a nevelni akarás volt. A „szárnyas szavakra” emlékezem, amik, ha az ember megtalálja okét, már mintegy maguktól viszik tovább a művet (persze erről a „Látomás és indulat” című esztétikájában, amit korrigáltam, is ír, de miért lett volna Milán bácsi kivétel, ő is mint minden író, abban élt, amit éppen írt). Lakószobáját, ahol én korrigáltam és ő nevelt (ezt csak így nevezhetem) egy tolóajtó választotta el egy másik helységtől, amit ha kinyitottak, a szoba másfélszeresére nőtt. Néha ezt az ajtót széttolva megjelent Milán bácsi felesége is, mint hágar öregasz-

szonyra emlékezem rá. Milán bácsi otthon általában pizsamában volt, nekem mint aggastyán maradt meg az emlékezetemben, noha még nem volt 60 éves.

Nagynéném a Haladás című, úgynevezett polgári radikális hetilapot olvasta. Így hát én is. Cikkei rendkívül tetszettek, mai napig emlékezem egy cikkre, amiben Zsolt Béla azt írta, hogy hidakat a Horthy-rendszer is épített, az új rendszertől ő azt várja, hogy „demokratikus közszellemet” hozzon létre; ő pedig éppen ezt hiányolja. (Ez a demokratikus közszellem, ahogyan én látom, máig nem jött létre!) Ez és sok nagyon megfontolt cikk, erősen elgondolkztatott.

Nagynéném bővebb baráti köréhez tartozott Tersánszky Józsi Jenő. Nagynéném, a rám, mint jövődó íróra való tekintettel, meghívta vacsorára. Mai napig emlékezem a szűk viszonyokra, a kis szobára, aminek nagy részét a zongora foglalta el és a rögtönzött asztalra, ami mögött a hórihorgas Józsi Jenő szorongott. Nagynénémrel való hosszas barátsága közvetlenné tette. Elmesélte, hogy behívták a pártközpontba és „elbeszélgettek vele”. A lényeg az volt, hogy rá akarták beszélni, hogy pártosabban írjon. Ő egy rögtönzött történettel válaszolt: „egy fiatal lány, egy szép tavaszi reggel felkel az ágyból, kiszalad a zöld mezőre, a madarak csicseregnek, ő tovább szalad, be az erdőbe, egy tisztáshoz ér, ahol kimerülten a fűre fekszik, behunyja a szemét, mire kinyitja, egy szép szőke fiú hajol föléje, ő elmosolyodik, mire a fiú: milyen szép fehér fogai vannak! Mire ő: igen, mert Odollal pucolom őket” Egy írónak, aki ilyeneket ír, egyszer olvassák el a történetét, legközelebb már nem, mert úgyis tudják, hogy a végén az áll, hogy Odol. Elgondolkztatott. Több ilyen és hasonló eset volt, ami az addig egyoldalú beállítottságomban kezdett megingatni.

Iskolaújságot akartunk indítani, ehhez azonban akkor sajtóengedély kellett. Önképzőköri ügyködésem kapcsán éppen akkor érintkezésben voltam Barabás Tiborral, neki szóltam és kérdeztem és kértem, hogy segítsen ezt elintézni. Rendkívül segítőkésznek mutatkozott és azt ajánlotta, hogy forduljak a belügyminisztérium sajtóosztályának vezetőjéhez, azt hiszem Szásznak hívták és hivatkozzak rá, ő bizonyára el fogja intézni. Elmentem ehhez a Szászhoz, elmondtam a kívánságomat. Ő pedig „elbeszélgetett” velem. Hogy ki mindenki van ebben az ügyben benne, meg mit akarunk és hogyan, és akik csinálják, milyen viszonyban vannak egymással. Egészen biztos vagyok abban, hogy miután Barabástól jöttem, meg volt győződve, hogy „jó elvtárs” vagyok (még mindig nem voltam párttag, sőt meg voltam győződve róla, hogy Fekete Marcsa néni semmit nem tett az ügyemben, lévén akkor már vagy egy év eltelhetett és semmi reakció nem volt, én már nem is gondoltam rá). A jövődó szerkesztőségében volt egy Tasziló, vagy Arisztid nevezetű kollégánk, akivel többször vita volt, nem is tudom már miről. Amikor Szásznak erről is beszéltem, (miért, nem tudom) akkor kimondta azt a mondatot, amivel kétségeim bizonyossággá váltak: „Ha akarjátok, akkor az összeesküvés szála hozzá is elvezethetnek”. Ezek után már nem kétségeim voltak, hanem bizonyosságom, hogy ezt a vonalat követni nem lehet.

Ez volt az az időpont, amikor valami elkezdődött, ami végül is a kommunizmus-sal való végleges leszámoláshoz vezetett. Végiggondoltam az utolsó év politikai pereit, a Nagy Ferenc-féle „hazaárulást”, A Pfeiffer és Saláta képviselők ellen folytatott kampányt, és a Mindszenty-pert. Az azonosságot a nagy szovjet kirakatperekkel, amiket lényegileg nem is ismertem, még nem fedeztem fel, de a színpalak mögül már kilógott a lóláb.

Közben rendszeresen jártam az „Ady kör” rendezvényeire. Az „Ady kör” a SZIM (Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom) előtérorganizációja volt. Főtitkára, vagy elnöke Faludy György volt, aki nem sokkal azelőtt tért vissza Magyarországra az USA-ból. Akkor úgy éreztem, és visszatekintve is úgy látom, hogy az „Ady kör” szellemi kovácsműhely volt a javából. Faludy kifejezetten baráti atmoszférát teremtett maga körül, úgy hogy mindnyájan tegeztük és igaz barátunknak éreztük. Egyszerűen ő volt a Gyurka. A rendezvényekből igazán (jellemzően egy 18 éves érdeklődési súlypontjára) egy Gaertner (?) nevezetű pszichológus előadására emlékezem, a szexualitásról. De az előadásokon kívül voltak csodálatos előadói esték, Ady- és József Attila-versekkel is. Aztán már nem jártam ide, azt hiszem, azután, hogy Szociáldemokrata párt kényszer egyesült a kommunistákkal, be is szüntették.

Valamelyes bevételi forrásom könyvkritikákból fakadt, amik az akkoriban alapított „Március tizenötödikében” jelentek meg. Eleinte ennek az újságnak a kultúrovatának szerkesztésében is részt vettem. Számomra emlékezetes, hogy egy alkalommal még zenekritikát is írtam egy Klemperer-konцерtról.

Ez 1948-ban valamikor lehetett, a fordulat éve (1947) után. Az időpontok az emlékezetemben eléggé el vannak mosódva. Ugyanakkor volt az, hogy az Önképzőkörök Országos Tanácsa hirtelen Magyar Diákok Nemzeti Szövetségé vált, és mint olyan, szigorú pártvezetés alá került. A főtitkár Várhegyi György egészen bizonyosan a pártközpontból kapta a direktíváit. Ezek egyike volt, hogy a Diákszövetség hasson oda, hogy a középiskolások egyenruhát viseljenek. Ez aztán végleg betetőzte a bimbózó ellenérzéseimet. Nyíltan kiálltam az egyenruha ellen és mindenkivel összeveszttem, aki az egyenruha mellett volt. Körülbelül ebben az időben váratlanul megkaptam a kommunista pártkönyvem (már akkor nem is számítottam rá). Az időpontra nem emlékezem, csak vissza tudom következtetni, közvetlen a kommunista és szociáldemokrata párt fúziója előtt kellett, hogy legyen. A Diákszövetségben egy vezetővel voltam baráti viszonyban, aki az Eötvösben iskolatársam is volt, Vág Ottóval (később az ELTE-n pedagógia professzor volt), neki sírtam el az egész lelkiismereti konfliktusomat. Ő – szociáldemokrata volt –, azt mondta, hogy azonnal lépjek ki a kommunista pártból és lépjek be szocialistákhoz. A kilépés nem esett nehezemre, annál inkább a belépés a szocialistákhoz, akikkel szemben ellenérzéseim voltak. Emlékezem, ez a beszélgetés Vág Ottó lakásában zajlott (özvegy édesanyával lakott együtt), valahol a Gellért szálló környékén. Még ott megszületett bennem a döntés, rögtön cselekedtem is, leültem az írógéphez írtam két sort: „a párt vonalával nem értek egyet, kilépek, mellékeltem a pártkönyvem”. Betettem egy borítékba és a VII. kerületi pártközpontnak címeztem. Ugyanakkor kitöltöttem egy belépési nyilatkozatot a VIII. kerületi Szociáldemokrata pártba. Úgy emlékezem, kaptam is pártkönyvet, tény az, hogy a szocialistáknak már ez nem használt, közvetlen ez után létrejött a fúzió. Így egymás után két pártnak voltam a tagja, anélkül hogy egynek is fizettem volna tagdíjat. El lehetne ezt a történetet mondani úgy, hogy milyen bátor tett volt ez. Nem volt az, mindössze mérhetetlen naivitásomról, hogy ne mondjam hülyeségemről, tanúskodik.

Mindez már 1948 eleje lehetett. Ugyanakkor leérettségiztem, „jó” eredménnyel. Aztán kitörtem a lábamat, 3 hónap kórház és még két hónap gipsz. Még gipszben feküdtem, Hivatal Ervin barátom beíratott az ELTE bölcsészkarára (Lehet, hogy akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem volt, vagy közvetlen előtte vált

ELTÉ-vé). Én szerettem volna irodalom, pszichológia és történelem szakra beiratkozni, de ez a kombináció nem ment. Így a történelem kimaradt. A lényeg nekem akkor Lukács volt, aki az irodalomszakon tanított. Én Lukács-követő már a szabad-egyetemen lettem.

Személyesen soha nem találkoztam vele, de nem személyesen már sokkal előbb, a Thomas Mann „Varázshegyben”, amit már 14 éves koromban olvastam. Akkor még nem tudtam, hogy, amikor Naphtáról olvasok, tulajdonképpen Lukáccsal ismerkedem. Sokkal később, már 18 éves voltam, mondta el nekem Hatvany Lajos – egy kicsit olyan hangnemben, mintha titkot árulna el – hogy Thomas Mann, Naphtát Lukács Györgyről mintázta. Én ezt a titkot „relatív” megőriztem, mert csak itt-ott, és csak lehalkított hangon mondtam el. Ma már tudom, hogy ez a titok nyílt titok, és magát Thomas Mannt is szembesítették vele, igaz, nem foglalt álláspontot. De nem mondta, hogy nem. Amikor Hatvany Lajos ezt a „titkot” elárulta, persze utána néztem a „Varázshegyben” és úgy találtam, hogy Naphta alakja valóban Lukács György lehetne. A meglepő, Naphta kicsi termetű, Lukács is az volt, de ez nála sohasem tűnt fel, de a szelleme annyira uralta megjelenésének képét, hogy az ember észre sem vette. Egy prononszírozott intellektuel volt, egy hangsúlyozottan intellektuel-ellenes környezetben. Még a csúnyaságát is úgy értékeltük, mint a szellem prioritását kihangsúlyozó állásfoglalást. Ellentmondás nélküli irodalomelmélete lenyűgöző volt, az axiómáit, amire a konzisztens elméletét felépítette, akkor még nem kérdőjeleztük meg. Mai szemmel ezek az axiómák vulgármarxisták. Előadásai, tele idegen szóval, tudatosan, vagy nem, egy szellemi igényességet jeleztek, egy rendszer által előnybe-részesített primitívséggel ellentétben. Hallgatói vitáikat, szinte versenyszerűen idegen szavakkal spékelték, ez volt a lukácsista stílus. Lukács intellektualizmusát nem kommunista ellenességnek láttuk, mindössze egy mozgalombeli hangsúly eltolódásnak.

Közben végleg levontam a konzekvenciákat. Haragudtam a saját naivitásomra és főleg „a kommunizmusra”. Becsaptak. Személyes sértődöttséget éreztem és érzek. Nem egyesek ellen, hanem a rendszer ellen. „Ceterum censeo, kommunismus esse delendam”. Azt hiszem ebben a kommunizmus ellen érzett haragban, bele van csomagolva a nemzetiszocializmussal szemben érzett gyűlöletem is. De ugyanakkor hosszú ideig élt bennem egy bizonyos nosztalgia a valaha hirdetett ideálok után, hogy hátha nem annyira a rendszer, hanem a képviselői (az oroszok és az őket kiszolgálók) tolták el a dolgot, Fejes Endre Rozsdatemetőjében feltett kérdés értelmében, hogy „vajon nem ott történt-e a hiba, amikor az Auróra, nem Kalifornia partjai előtt, sütötte el az ágyúit” (Mai napig érhetetlen előttem, hogy hogyan jelenhetett meg ez a könyv Magyarországon a hatvanas években!) No erre a nosztalgikus álmodozásra 2011-ben Kubában kaptam meg a választ: Kubát nem szállták meg az oroszok, és az ottani kommunizmusban mégsem működik semmi! Ma meg vagyok győződve, a kommunizmus nem „csak” egy gyilkos, hanem minden elképzelhető formájában, sem funkcionáló, rossz rendszer!

Az újságnál már nem kértek cikkeket, a Diákszövetségi átrendezések az én szerepem ott befejeződött. Hát ezek már komoly veszjelek voltak. Annak ellenére, hogy még mindig ködben éltem, eluralkodott rajtam az az érzés, hogy a történelem balesetének úgy látszik még nincsen vége, meg az, hogy valahogy én ebben nem nagyon fogok tudni beleilleszkedni. Nyilvánvalóvá vált a náciak vödreből a kommunis-ták csöbrébe estem. A problémát felismertem, megoldást nem láttam.

Életem egyik leglényegesebb meghatározójában Auschwitzban meggyilkolt osztálytársunk, Bíró Péter fontos szerepet játszott (Illet volna Bíró Péterről kimerítőbben megemlékezni, mint elhalt osztálytársunkról, de csak azt tudom róla, hogy vasvári volt, jeles tanuló és hogy apja orvos volt. 1944 nyarán Auschwitzba deportálták, ahol valószínűleg közvetlen a megérkezése után meggyilkolták). 1943 nyarán egyik biciklitúráim Vasvárra vezetett, ahol felkerestem Pétert, akiről tudtam, hogy vasvári. Meleg nyári nap lévén, kimentünk a strandra, ahol Péter baráti körével voltunk együtt. Ez a baráti kör zsidó lányokból és fiukból állt. Ezekhez tartozott egy kislány, Szegő Ági. Ő akkor mindössze 12 éves volt, akkor észre sem vettem, vagy ha igen, akkor csak alig. Később jelentős szerepet játszott az életemben. Aztán jött 1944. gettó, láger, több mint egyéves távollét Magyarországról. Háború után ismét találkoztunk, akkor már 17 éves volt és hát úgy jött, ahogy annak jönnie kellett. Ő volt az, aki megtalálta a fenn vázolt probléma megoldását. „Innen el kell menni” mondta. Bevallom, a magam hülyeségével erre addig még csak nem is gondoltam. 1949. márciusig tartott, amíg, az akkor született terv kivitelezésre került. Ebben segítségünkre volt Garai Andris, a pécsi orvostanhallgató barátom, aki mint meggyőződéses cionista, Izraelbe akart kivándorolni, és így összeköttetésbe került hivatásos embercsempészekkel. Ő vállalta a szökés (szökés a kommunista paradicsomból) megszervezését.

A szökés a Budapesti Keleti Pályaudvaron kezdődött. Ági egy aránylag kis bőrönddel érkezett, én is. Egy nagyobb bőrönd, így gondoltuk, feltűnt volna. A magam bőröndjének tartalmából csak egy vörös hálókabát, meg három könyvre emlékezem. Két könyv a „Szovjetunió Kommunista pártjának történetének” egy régebbi és a legújabb kiadás, a harmadik, egy kis kék broszúra, Zsdanov összegyűjtött esztétikai cikkei, voltak. Ezekkel a könyvekkel terveztem újságíró „karrierem” indítását Bécsben. A két kommunista párt történet összehasonlításában sok fantáziát láttam, és ennek előkészítésére már néhány bejegyzést is előkészítettem. A Zsdanovval, azt hiszem még ma is sikerem lehetne; ő az egyik kritikában a modern orosz zeneszerzőkkel foglalkozott, és azt bírálta, hogy az énekeseknek szánt áriákat mindössze két oktávban komponálják, noha a szovjet énekesek hangkapacitása sokkal tágabb, valamint, azt, hogy hárfára semmit sem írnak, noha a Bolsoj Színházban ott állnak a hárfák, használatlanul.

1949. április 6-án dél körül találkoztunk hárman, Ági, Andris (a pécsi orvostanhallgató barátom) és én a Keleti pályaudvaron. Andris a még Németországból hozott amerikai tengerészszákkal a vállán. Bennünk megfagyott a vér. A jelenet egyenesen az ÁVÓ börtönében folytatódhatott volna, ha véletlenül valamilyen hatóság megfigyelte volna. De nem történt semmi.

A szökés északkeleti irányba vezetett, ugyanis Szlovákia felé kellett menekülni, a nyugati határ már aknásítva volt. Így a vonattal Sátoraljaújhelyre utaztunk, ahol az embercsempésszel az állomáson kellett találkozoznunk. No de mi legyen az amerikai tengerészszákkal? Ezzel Sátoraljaújhelyen a vonatból kiszállni öngyilkosság lett volna. Eddigre András, az orvostanhallgató is rájött a hibára és át is rakodott valami kevésbé feltűnő táskába, de mi legyen a zsákkal, a „bűnjellel”? Érdekes, az izgalomra emlékezem, de arra már nem, hogy valójában végül is mi lett a zsákkal. Én Ágival beültem az étkezőkocsiba, és míg a levest kanalaztam, végigjártam magamban, hogy mi történne, ha lebuknánk. Láttam magam az ÁVÓ-n, ahol Szegő

Sándor százados, dachauai szobatársam elé vezetnek, aki amikor meglát, összecsapja a kezét és felkiált: Öcsi, mit csináltál!

No de nem buktunk le, és Szegő Sándornak nem kellett összecsapni a kezét.

Az embercsempész valóban várt az állomáson, elvitt egy parasztházba, ahol a padláson megvártuk az éjszakát. Akkor nekivágtunk a határnak. Talán egy-két óras gyalogolás után elértünk egy patakot, ami a határt képezi. Ezen vajmi nehézséggel átugráltunk, ezzel vége szakadt a magyarországi közjátéknak.

